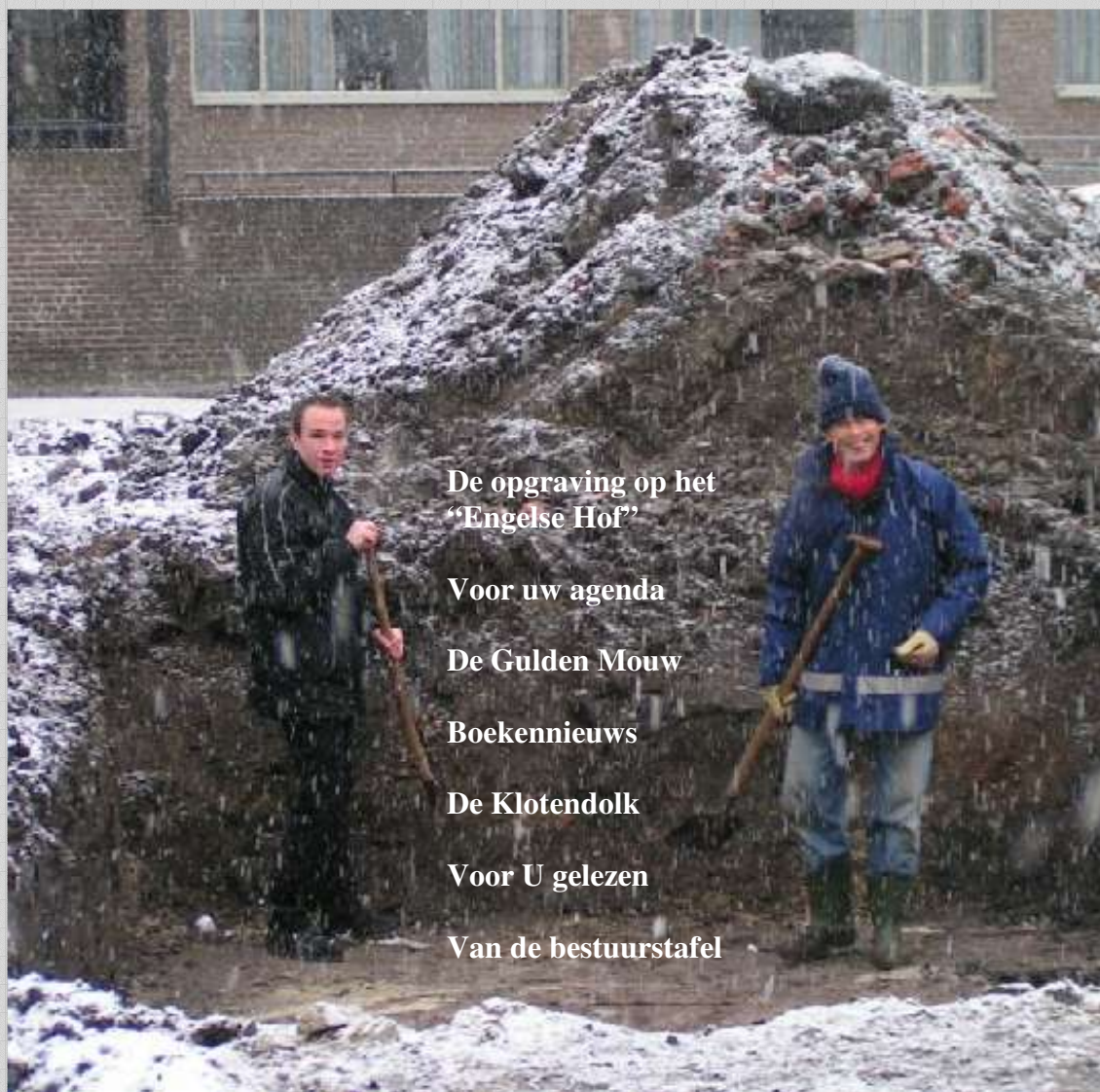

NIEUWSBRIEF

Archeologie en Monumenten

Bergen op Zoom

De opgraving op het
"Engelse Hof"

Voor uw agenda

De Gulden Mouw

Boekennieuws

De Klotendolk

Voor U gelezen

Van de bestuurstafel

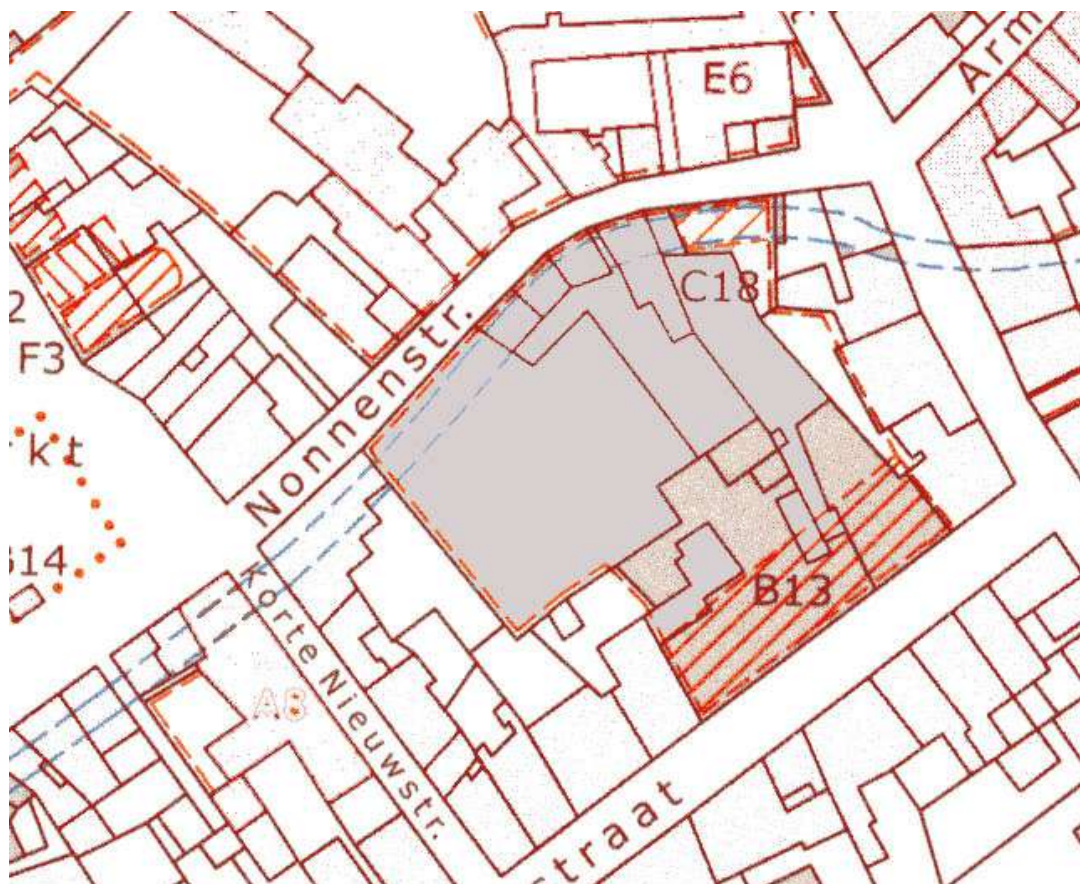
DE OPGRAVING OP HET “ENGELSE HOF”

(Marco Vermunt)

In het voorjaar van 2005 werd een opgraving uitgevoerd op het terrein “de Engelse Hof” aan de Geweldigstraat, waar tevoren de firma De Waal gevestigd was. De fabriek was gesloopt om plaats te maken voor woningen met een parkeerkelder. Het onderzoek, waarbij verschillende vrijwilligers enthousiast meehielpen, begon in een sneeuwstorm van maart 2005 en duurde enkele weken. Daarna is in augustus nog een stuk van het terrein onderzocht, waar eerst materiaalopslag was. Toen in 2006 het laatste gebouw van de verffabriek tegen de vlakte ging, kon onder moeilijke omstandigheden nog een laatste gedeelte opgegraven worden.

Het terrein maakte van oudsher deel uit van de achtererven van de huizen aan de Engelsestraat. Globaal strekt het zich uit achter de huizen nummer 21 tot en met 27. De erven grensden aan de Grebbe, die langs de zuidzijde van de Geweldigstraat stroomde. In de dertiende eeuw was de Grebbe nog een brede open vaart, waarschijnlijk met houten beschoeiingen. Aan de noordzijde liep een pad, de voorloper van de huidige straat. In de loop van de veertiende en vijftiende eeuw verschenen geleidelijk aan achterhuizen, schuren en loodsen op de tientallen meters lange erven.

In 1498 kocht de burgemeester het huis van Willem Coelgenen in de Engelsestraat, waarna hij het aan de Engelse kooplieden in gebruik gaf. Die hadden tevoren in de Leeuwenborg op de Grote Markt gehuisd, en daarna in een pand naast de Jacobskapel op de Vismarkt. Speciaal voor hen was er een doorbraak gemaakt van de Vismarkt naar de Engelsestraat, de tegenwoordige Nieuwstraat. De nieuwe vestiging van het handelshuis werd al in 1502 uitgebreid toen ook het rechter buurpand aan de Engelsen kwam. Langs het huis loopt een gang naar een achterhuis van Jan Both, die niet afgesloten maar wel overbouwd mag worden.

Het eigendom van het Engelse Huis in de 16de eeuw

Van de twee panden wordt een geheel gemaakt en erachter bouwt men een kapel. In 1507 en 1508 worden nog twee ervan van Jan Both gekocht, zodat er nu een verbinding is met de Grebbe. Op dit onbebouwde erf moeten de Engelsen wel een muur optrekken langs het terrein van de buurman. In 1514 kopen ze een huis van brouwer Willem d'Assonville waarmee het Engelse huis aanzienlijk in westelijke richting wordt uitgebreid. Volgens de beschrijving zou dit huis "aan de Vismarkt" gestaan hebben. Hier wordt de Geweldigstraat bedoeld: het huis stond tussen de Grebbe en het huis het Blauwe Schild (Engelsestraat 23. Aan de westzijde stond ook een pand. Waarschijnlijk was dit pand bereikbaar vanaf een brug over de Grebbe. In 1517 tenslotte verkoopt de burgemeester het oorspronkelijke erf van Willen Coelgenen aan de Engelsen, die nu over een aanzienlijk bouwblok beschikken. In de loop van de zestiende eeuw wordt de Grebbe geleidelijk aan overkluisd. Helaas is van binnenuit niet te zien welke delen het eerst overwelfd werden, omdat een groot deel in de achttiende eeuw vernieuwd is. Volgens de kaart van Jacob van Deventer was de Grebbe in deze straat omstreeks het midden van de zestiende eeuw al grotendeels overwelfd. Ten gevolge van de economische crisis in de stad verdwenen de Engelsen, en in de daaropvolgende oorlogsjaren werd het Engelse Huis zwaar beschadigd door plunderende soldaten. Het complex raakte in verval. In 1647 verkochten Hugo van der Mast en Jacob Vleugels een deel van een leeg erf "met muragien en ruinen in de Engelse strate waar eens het Engels Huis op stond". In de verkoopakte staat precies omschreven hoe een oude muur, die grenst aan het Blauwe Schild, gerespecteerd en vernieuwd moet worden. Jacob Vleugels is trouwens de bekende ingenieur die de fortenlinie van Moermont, Pinssen en De Roovere ontwierp. Het oostelijke gedeelte van het Engelse Huis was ondertussen verbouwd tot Provoosthuis, de woning van de militaire bevelhebber. Daarvan is de naam Geweldigstraat afgeleid. Het achterterrein van het westelijke deel van het voormalige Engelse Huis heeft in de achttiende eeuw lange tijd leeg gestaan.

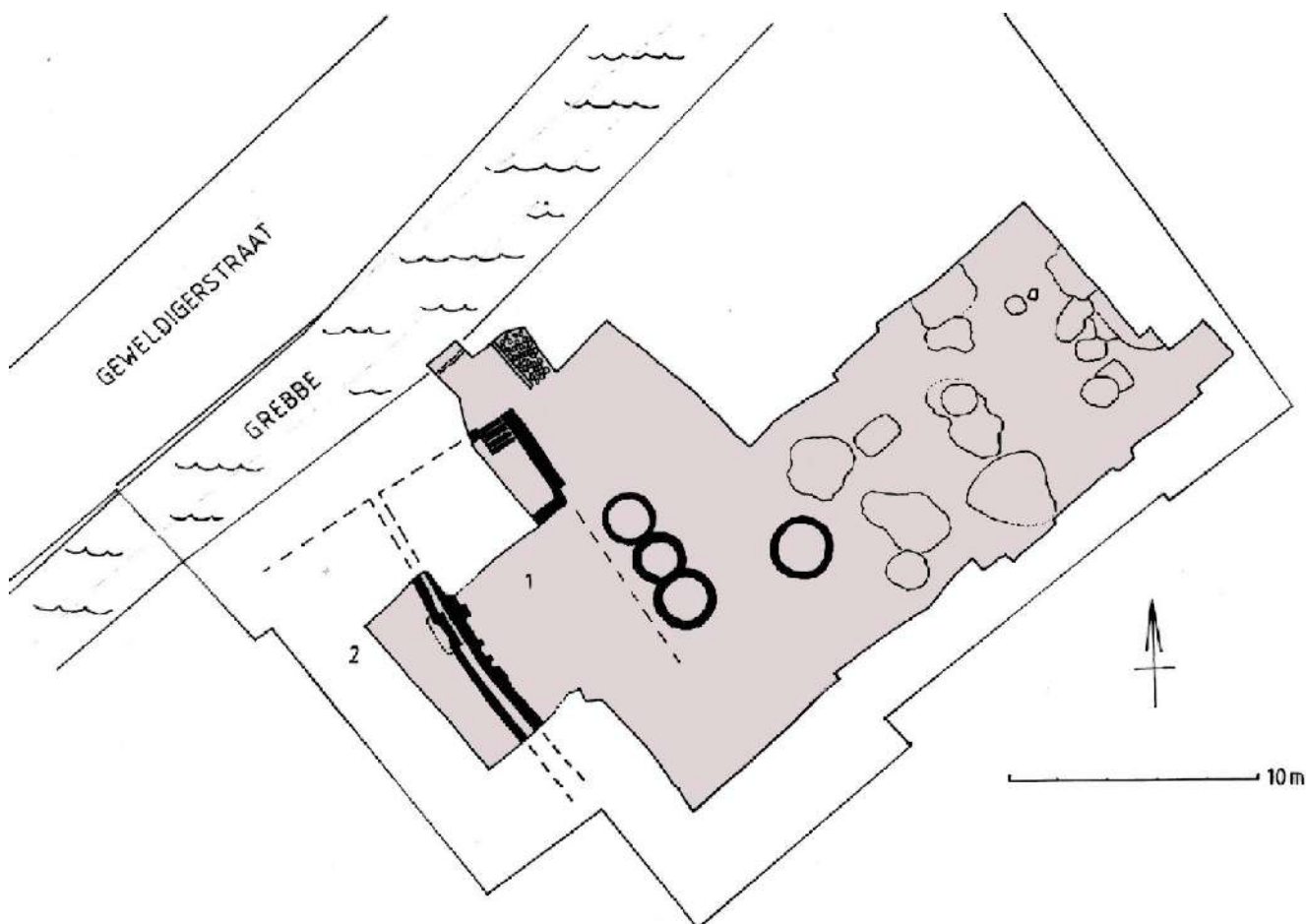
Op de maquette van de stad is er een boomgaard te zien. Dat veranderde pas met de bouw van de Brogtrop-school in de negentiende eeuw. Delen van deze school zijn bewaard gebleven als achterbouw bij de huizen Engelsestraat 25 tot en met 29. Een ervan heeft nog enig opgaand muurwerk van Gobertange en zal een restant zijn van het Engelse Huis, mogelijk zelfs van de kapel.

Bij het begin van de opgraving werd verwacht dat er veel sporen uit de zestiende eeuw gevonden zouden worden, die te maken hadden met het Engelse Huis. Dat bleek niet zo te zijn, integendeel, de meeste sporen van deze opgraving dateerden uit de veertiende en vijftiende eeuw. Ze bestonden uit twee soorten: op de oostelijke helft van het terrein, achter het Engelse Huis, vooral uit kuilen en ingravingen; op de westelijke helft meer stenen structuren. Helaas voor het bodemarchief lag het schone zand op deze locatie betrekkelijk ondiep. Dat betekent immers dat het terrein vroeger niet opgehoogd werd en dat nieuwe sporen zoals funderingen en kuilen meestal de oudere vernietigden. Desondanks zijn er geen aanwijzingen dat de oostelijke terreinhelft ooit bebouwd is geweest. Er werden ook vrijwel geen afvalputten of beerkuilen gevonden, hetgeen er op wijst dat een groot deel van het opgravingsterrein vroeger een open, gemakkelijk toegankelijke plek was. In de dertiende eeuw is het terrein waarschijnlijk iets hoger geweest dan nu het geval is. Het oorspronkelijke loopvlak was namelijk vergraven. Helemaal in de zuidoosthoek werd een stuk van een slootje of greppel gevonden, die uitwaterde naar de Grebbe. Een paar ondiepe kuilen daar vlakbij zouden van een oude omheining of iets dergelijks geweest kunnen zijn. In de veertiende eeuw lijkt het terrein, vooral weer de oostelijke helft, gebruikt te zijn als zandgroeve. Heel veel kuilen van verschillende vormen en dieptes zijn zonder patroon in het zand uitgegraven en direct daarna weer dichtgegooid. Dit verschijnsel is ook al op andere plaatsen in de stad gezien, vaak in de buurt van de Grebbe.

Een betere verklaring dan kuilen voor de winning van zand is nog niet gevonden. Bovendien is het zand hier uitermate lemig van samenstelling.

Uit een van de kuilen kwam de zeldzame muntspeld met Arabische tekst, waarover in een vorige nieuwsbrief geschreven werd. Talloze kleinere kuilen dateerden uit de vijftiende tot zeventiende eeuw maar hun functie was niet duidelijk. Waarschijnlijk gaat het om het incidenteel begraven van wat afval. Op de westhelft van het terrein werden twee muren gevonden, die deel uitmaakten van twee panden. Het baksteenformaat duidt op de late veertiende en vroege vijftiende eeuw. Het oostelijke van de twee panden was ruim 6½ meter breed en had aan de kant van de Grebbe een vreemde, kleine kelder (nog geen vier meter breed), waarin een trap was gemaakt van natuurstenen treden.

Dit betekent dat het huis pal achter de Grebbe stond, met de voorgevel (en keldertoegang) aan de kant van de Grebbe, waar zeker een brug moet zijn geweest. Er is op die plaats een proefsleuf gemaakt met de graafmachine tot tegen de stenen kademuur van de Grebbe. Daarbij kwam het onderste deel van een veertiende eeuwse houten beschoeiing van de Grebbe aan het licht. Helaas zat die zo diep, dat verder onderzoek niet mogelijk was. De afstand tussen de gevel van het huis en de beschoeiing was amper 2 meter. Van het westelijke naastgelegen huis werd alleen een zijmuur gevonden. Daarin was een mooie rondgebogen haardplaats gemaakt met een bakstenen vloer. De muur van dit huis was erg dun en flink verzakt op een enorme onderliggende kuil, die waarschijnlijk ook te maken had met zandwinning in de veertiende eeuw.

De opgraving (grijs) met de twee gevonden huisfunderingen 1 en 2 en de ronde loopputten

Op het midden van het terrein, naast het eerst beschreven huis aan de Grebbe, kwamen vier ronde gemetselde putten tevoorschijn, die dateerden uit het einde van de veertiende of begin van de vijftiende eeuw. Drie ervan waren tegen elkaar gebouwd en lagen in dezelfde lijn als de panden. Een vierde lag er iets verder vandaan. Hoogstwaarschijnlijk hoorden de putten bij het pand met de kelder. Hun functie is duidelijk: het waren leerlooiersputten.

Gelijksoortige putten werden gevonden achter het huis "Schotland" aan het Zuivelplein. De looiputten waren ruim 2 meter in doorsnede en voorzien van stenen bodems.

Vermoedelijk zijn ze omstreeks het midden van de vijftiende eeuw al weer buiten gebruik gesteld en dichtgeworpen.

In een van de putten zaten veel hoornpitten van runderen.

Aan de kant van de Grebbe werd een stuk bestrating gevonden, bestaande uit natuurstenen keitjes. Het was aan de noordkant, waar de Grebbe ligt, verbroken door een puinstort die uit de tweede helft van de zestiende eeuw dateerde en te maken zal hebben met het overwelfen van de Grebbe. Dat betekent dat de bestrating ouder is en mogelijk aansluit op de stenen of houten kademuur van de nog openliggende Grebbe in de vijftiende eeuw. Misschien was hier een brug of een plaats waar water uit de Grebbe gehaald kon worden ten behoeve van de leerlooierij. Het is ook mogelijk dat de bestrating uit de tweede helft van de vijftiende eeuw dateerde. Helaas kon dit interessante gedeelte niet verder onderzocht worden.

De vondst van twee panden aan de Grebbe is opmerkelijk en betekent dat hier op het einde van de veertiende eeuw al een verkaveling aan het ontstaan was tegen het water.

Hetzelfde kon worden vastgesteld bij de opgraving achter de Swaen aan de Kleine Kerkstraat. Later is deze bebouwing weer verdwenen of veranderd omdat het mogelijk werd om de Grebbe te overkluizen en de rooilijn te verleggen naar de overkant van het water.

Een van de looiputten

De gevonden pandjes werden waarschijnlijk afgebroken in de loop van de zestiende eeuw, getuige de scherven in de kuil die gegraven werd om het keldertje te slopen. Dat gebeurde misschien tegelijk met het overwelfen van de Grebbe.

Het is aannemelijk dat het pand met de kelder hetzelfde is, dat in 1514 gekocht werd van de brouwer Willem d'Assonville, "staande aan de Vismarkt" met "noord de Moergrebbe". Aan de westzijde bevond zich het pand van de weduwe van zilversmid Joris van Rosendale. Dat zou dan het pand met de haard moeten zijn. Aan de oost- en zuidzijde grensde het "huis van de Natie".

Bij het bouwhistorische onderzoek in de Grebbe zelf, voorafgaande aan de opgraving, zijn vlakbij het huis nog sporen gevonden van de oorspronkelijke kademuur. Die bestond uit metselwerk met stenen van 4½ - 5 x 10 x 20 centimeter en

dateerde uit de vijftiende eeuw. Daartegen was een plint van natuursteen gemetseld, die overal in de Grebbe nog aanwezig is en dateert uit het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Het gewelf zelf was hier zeventiende eeuws.

De opgraving

VOOR UW AGENDA

Leiden - t/m 28 oktober 2007
Asterix en de Romeinen

De tentoonstelling Asterix en de Romeinen laat u kennis maken met de wereld van de strip, maar ook met de werkelijke wereld van toen. De strip levert de rode draad voor een archeologisch verhaal over het dagelijks leven van Galliërs en Romeinen. Bijzonderheden uit de Gallische en Romeinse wereld worden met levensgrote reconstructies van scènes uit de stripverhalen, spellen, interactieve programma's en authentieke voorwerpen tot leven gebracht. Kortom, geschiedenis, archeologie en stripcultuur gaan samen in één tentoonstelling.

Een dorp tot leven gewekt
In de tentoonstelling is het Gallische dorp tot leven gewekt: de smid Hoefnix hamert er lustig op los, de visboer Kostunrix prijst zijn waren aan. Assurancetourix de bard zou willen zingen, maar hem is op vakkundige wijze de mond gesnoerd. Obelix beitelv vrolijk aan zijn zoveelste menhir. Binnenshuis is de burgemeester Abraracourcix waarschijnlijk ruzie aan het maken met zijn kleine, maar o zo bijdehante echtgenote. Aan de hand van deze vrolijke scènes leert de bezoeker de werkelijkheid kennen achter het stripverhaal, bijvoorbeeld over het ritueel van de schildverheffing. En hoe klonk de Gallische muziek nu eigenlijk? Met één druk op de knop komt u erachter.

Archeologische voorwerpen van de Galliërs laten de sieraden van de elite zien, de producten van de hoefsmid en de vishaken van de visboer.

Heuse opgraving

Wanneer u wilt weten hoe al deze kennis over Galliërs en Romeinen verzameld is, kunt u terecht bij twee bronnen van kennis: de antieke literatuur en de archeologie. Een interactief spel toont levendige teksten uit de oudheid, en bij het model van een heuse opgraving moet de archeoloog in de dop de fragmentarische vondsten zien te verklaren. De tentoonstelling sluit af met het uit de stripverhalen bekende feestmaal aan de traditionele ronde tafel. Bezoekers kunnen hier plaats nemen en bladeren in de stripverhalen.

*Inlichtingen: Rijksmuseum van Oudheden, Rapenburg 28, Leiden, tel. 0900-6600600
www.rmo.nl*

Maaseik (België) - t/m 3 jun 2007

Expeditie Archeologie!

Reeds jaren trachten archeologen het leven in vroegere tijden via allerlei vondsten te reconstrueren. Deze roepen echter tal van vragen op.

Hoe werd bijvoorbeeld een bepaald voorwerp gemaakt? Waarvoor is het gebruikt?

Om een antwoord te vinden op deze vragen is er de experimentele archeologie waarbij voorwerpen uit het verleden eerst nagemaakt (gereconstrueerd) en dan gebruikt worden om experimenten mee uit te voeren.

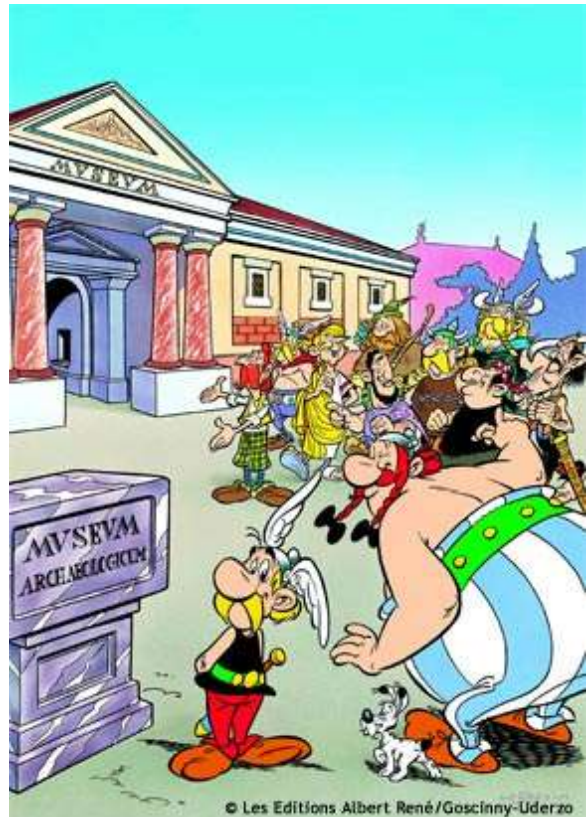
Er zijn twee soorten experimenten: uitprobeer-experimenten om op een idee te komen en wetenschappelijke experimenten om een idee te toetsen. In *Expeditie Archeologie!* maak je met beide soorten experimenten kennis en kom je meer te weten over allerlei technieken uit de steentijd, de bronstijd, de ijzertijd, de Romeinse tijd en de middeleeuwen! Hierbij komen o.m. klei, been, hout, leder, wol, vuursteen en brons aan bod!

*Inlichtingen: Musea Maaseik, Lekkerstraat 5, Maaseik, België, +32-89-56 68 90,
www.museamaaseik.be*

Haarlem - 20 okt 2006 t/m 15 apr 2007

Hoornse bodemvondsten in Haarlem

De bijzondere vondsten uit de bodem van Hoorn zijn tijdelijk in Haarlem te bezichtigen.

Door de samenstelling van de bodem is vooral veel, anders zo vergankelijk materiaal, bewaard gebleven en daar ligt het accent van deze tentoonstelling. Te zien zijn o.a. vilten hoeden, vondsten van leer, waaronder een wambuis en een haakbus uit een 15de-eeuwse beerput.

Inlichtingen: Archeologisch Museum Haarlem, Grote Markt 18-k, Haarlem, 023-542 08 88, open wo-zo 13-17 uur, gratis toegang

Maastricht - 21 jan t/m 11 jun 2007

Dominicanenklooster - acht eeuwen A-locatie

Tentoonstelling over de bewogen geschiedenis van de 13de-eeuwse Dominicanenkerk en het daaraan verbonden klooster te Maastricht. In 13 hoofdstukken belicht de tentoonstelling, ondersteund door archeologische vondsten, historische objecten, oude prenten en unieke foto's, diverse aspecten uit dit verleden.

*Inlichtingen: Centre Céramique, Avenue Céramique, Maastricht, 043-350 56 00,
www.centreceramique.nl*

Amsterdam - 31 maart t/m 15 september

Perzië in de Hermitage

De geschiedenis van Perzië gaat zo'n drieduizend jaar terug. Het huidige Iran wordt dan ook beschouwd als een van de bakermatten van de Westerse beschaving. De Hermitage in St.-Petersburg (Rusland) herbergt een fraaie verzameling kunstvoorwerpen uit Perzië. De Hermitage Amsterdam presenteert bijna 200 objecten uit deze rijke cultuur. Het is voor het eerst dat er zo'n omvattend overzicht van Perzische kunst in Nederland wordt tentoongesteld.

De tentoonstelling begint met de eerste belangrijkste dynastie van het Oud-Perzische rijk, de Achaemeniden (ca. 700-330 BCE). Dankzij hun onmetelijke rijkdom bouwden ze wegen, kanalen, prachtige paleizen en tempels, die versierd werden met beeldhouwwerken en bas-reliëfs. Een fragment van zo'n bas-reliëf uit de ruïnestad Persepolis is een van de hoogtepunten van de tentoonstelling.

Russische opgravingen

De rand van het Perzische rijk (waar de Scythen leefden) ging onder tsaar Peter de Grote tot het Russische Rijk behoren. De kostbare gouden objecten die werden opgegraven werden ondergebracht in het eerste museum van Rusland, de Kunstkamer. Deze vondsten bevinden zich nu in de Hermitage.

Griekse invloeden

Vanaf de 4de eeuw BCE werd de invloed van de Grieken zichtbaar. Dit resulteerde in rijk bewerkte zilveren objecten, vaak versierd met jachtaferelen.

Het Perzische wereldrijk

Tot en met de 18de eeuw hadden verschillende groepen invloed op de Perzische kunst. De tentoonstelling Perzië: 30 eeuwen kunst & cultuur biedt een overzicht van deze kunstgeschiedenis van de regio die zich uitstrekte van het hedendaagse Turkije tot en met Pakistan. Iran vormde het centrum van dit wereldrijk.

Inlichtingen Hermitage Amsterdam, Nieuwe Herengracht 14, Amsterdam, tel. 020-5308751

Borger - t/m 30 jun 2007

Archeologie van Nederland

Archeologie is geen Indiana Jones, maar eerder CSI. Met moderne technieken worden vondsten opgespoord en onderzocht. Deze tentoonstelling laat zien hoe een archeologisch onderzoek in de praktijk wordt uitgevoerd.

*Inlichtingen: Hunebedcentrum,
Bronnegerstraat 12, Borger, 0599-23 63 74,
www.hunebedcentrum.nl*

Nijmegen - 2 jun t/m 18 nov 2007

Romeinse helmen

Tentoonstelling over Romeinse ruitershelmen. In de zomer van 2006 is door het Bureau Archeologie van de gemeente Nijmegen bij de opgraving op de St. Josephhof een gezichtsmasker van een ruitershelm gevonden. De resultaten van het onderzoek van deze helm worden gepresenteerd in een kleine tentoonstelling, die mede plaatsvindt naar aanleiding van het bezoek van de 16de Roman Military Equipment Conference aan Nijmegen.

*Inlichtingen: Museum Het Valkhof,
Kelfkensbos 59, Nijmegen, 024-360 88 05,
www.museumhetvalkhof.nl*

Vlissingen - t/m 28 oktober 2007

De Schat van de Rooswijk

Geheimen uit een gezonken VOC-schip

In 1737 werd op de VOC-werf van Amsterdam het schip De Rooswijk afgebouwd. Het schip was groot genoeg om tussen de 200 en 250 mensen te kunnen vervoeren.

In december 1739 lag de Rooswijk op de rede van Texel te wachten op een gunstige wind om uit te varen. Het was een zeer strenge winter met veel stormen. Op 8 januari 1740 was het zover, de Rooswijk begon aan zijn tweede reis. De volgende dag kwam het schip aan in het Kanaal. Ondertussen was de wind aangewakkerd tot een vliegende storm. De Rooswijk probeerde voor anker te gaan op de rede van Duins, een gebied vlakbij de Engelse plaats Ramsgate. Dat mislukte. Het schip kwam op één van de zandbanken van de Goodwin Sands terecht en liep aan de grond. De Rooswijk verging. Met man en muis, dus ook met de kostbare lading.

Het kleinste, maar voor de VOC belangrijkste deel van de lading bestond uit zilver. Ongeveer 1000 staven zilver en duizenden zilveren munten waren aan boord.

Verpakt in kleine kisten en opgeborgen in de hut van de kapitein.

Naast dit zilver bevond er zich een grote hoeveelheid goederen aan boord die de bemanning, soldaten en passagiers onderweg nodig hadden, of waar men in Azië om had gevraagd. Over dit deel van de lading en de wijze van verpakking is relatief weinig bekend.

Dergelijke voorwerpen zijn daarom vanuit historisch oogpunt veel interessanter en belangrijker dan het zilver. De vondsten uit De Rooswijk hebben eeuwenlang onder een dikke laag zand gelegen, afgesloten van bacteriën en zuurstof. Hierdoor is het materiaal heel goed bewaard gebleven.
*Inlichtingen: MuZEEum, Nieuwendijk 15,
Vlissingen, tel. 0118-412498*

Den Bosch - 19, 20 en 21 april

Restauratiebeurs 2007

Op 19 april opent de Nederlandse Restauratiebeurs voor de vierde keer haar deuren in 's-Hertogenbosch. Midden op de beursvloer is een 3,5 meter hoge, grote ruimte ingericht als Kennisplein. Op een oppervlakte van ruim 650 m2 presenteren een twintigtal 'kennis'organisaties zich gezamenlijk. Bezoekers kunnen daar informatie krijgen over de monumentenzorg in het gehele Nederlandse Koninkrijk, fiscale informatie voor monumentenpanden, onderwijs, restauratoren, financieringen en overheid. Eye-catchers op de beursvloer zijn o.a. een complete, gerestaureerde 10 meter hoge molen en de nog in restauratie zijnde Amsterdamse tram 663.

Brabanthallen in Den Bosch

DE GULDEN MOUW

(Tom van Eekelen)

Op de Grote Markt staan veel monumenten met een rijk verleden. Over de geschiedenis van het Stadhuis, de Gertrudiskerk met de Peperbus, Stadsschouwburg de Maagd en de Draak is al veel geschreven en beschouwd. Maar over andere panden die daar staan is nog maar weinig gepubliceerd. Het is niet mijn bedoeling in dit artikel de gehele geschiedenis in beeld te brengen van een minder opvallend pand aan de Grote Markt maar meer het monumentale te belichten. Zaken die we elke dag kunnen aanschouwen worden op den duur zo vanzelf sprekend en dus minder opvallend.

Ik wil in het kader van 'weten (zien) we wel wat we in deze stad aan bijzonders hebben' het pand Grote Markt 4 nader belichten op twee aspecten. In eerste instantie de voorgevel van het rijksmonument Grote Markt 4 die elk jaar slechts twee maanden het ware beeld te zien geeft en in tweede instantie een houten beschilderde vloer op de eerste verdieping van dit monument.

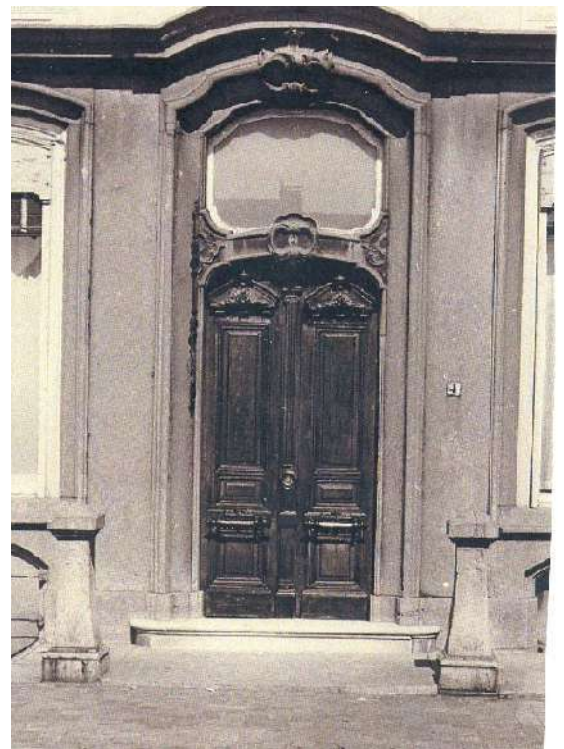

Voorgevel Grote Markt 4 in 1940

De voorgevel

Het pand Grote Markt 4 betreft een drielaagshuis met witgepleisterde lijstgevel onder een zadeldak met segmentvormig overtoogde vensters met een omlijsting van stucwerk met een daarin geïntegreerde kuifversiering.

De hardstenen pui is uitgevoerd in traditionele vormen. De kroonlijst is versierd met klossen en wordt gedragen door voluutvormige consoles. Deze gevel is ontstaan in 1880 waarbij de pui is voorzien van hardsteen (en natuursteen uit Wallonië). Hardsteen is en was een weliswaar duurzame, maar ook zeer kostbare wijze om gevels mee te bouwen. Op veel plaatsen is hardsteen toegepast maar dan alleen gedeelten van de gevel zoals de onderzijde van de gevel of vlakke delen. In dit geval is een en ander gedetailleerd doorgezet in getoogde kozijn omkasting en een rijk gedetailleerde hoofdtoegang met bovenraam met een getoogde kuifversiering. Verder kende de gevel een geïntegreerde stoep met hardstenen palen.

De voordeur toetreding

Dat de toegepaste materialen duurzaam zijn en tijdloos blijkt wel uit het feit dat na meer dan 125 jaar de voorgevelpui nog in dezelfde stijl van 1880 is. Op zich niet zo bijzonder, maar wel voor een bedrijfspand waarvoor vaak de voorgevel wordt aangepast om mee te kunnen gaan met de moderne stijlen en gevraagde expansiedrift. Voor dit pand is er alleen een wijziging ontstaan toen het pand begin vijftiger jaren in gebruik werd genomen als lunchroom. Slechts de raamkozijnen werden aangepast omdat er werd voorgeschreven dat er voor het gebruik extra ventilatie noodzakelijk was. Later is er een terras aan toegevoegd. Voor dit terras moesten de hardstenen palen van de stoep wijken. Onderstaande foto geeft aan hoe sfeervol de lunchroom er toen uitzag, mede gezien de authentieke zonwering op zowel de begane grond als de eerste verdieping. Dat bepaalde bewegingen sommige ondernemers maar ook de plaatselijk overheid aanzetten om de stad levendig te

maken door de horeca zowel zomers als 's winters buiten af te laten spelen, blijkt wel uit het feit dat in de jaren tachtig de roep kwam om winterterrassen te maken.

Bijna iedere ondernemer op de Grote Markt liep met dat idee rond en er was er zelfs een die het voor elkaar kreeg om tot uitvoering over te gaan. In dit geval had ook de ondernemer van Grote Markt 4 samen met de eigenaar van Grote Markt 3 plannen om een groot winterterras te laten maken. Plannen werden ingediend en voorbereidingen werden getroffen.

Het is gelukkig niet zover gekomen. Door beter inzicht wat daar de gevolgen van zouden worden en kritiek van de Vereniging Binnenstad en de plaatselijke monumentencommissie, kwam ook de gemeente tot inkeer en bleef het gelukkig beperkt tot alleen plannen

Het terras in de jaren vijftig

Maar om de seizoenen op het terras zo lang mogelijk te maken, werden wel allerlei afscheidingen geplaatst die wind en regen en later ook kou moesten tegen houden. Doordat iedere ondernemer zijn eigen invulling daar aan kon geven, werd dit na verloop van tijd een uit de hand gelopen oplossing die visueel een zeer rommelig beeld te zien gaf. De gemeente besloot in te grijpen en samen met de ondernemers werd na lang onderhandelen gekozen voor universele transparante terrasafscheidings en zonwering. Door deze voorzieningen en daarnaast door het verwarmen van de terrassen is het terrasseizoen extra lang. Eigenlijk het gehele jaar. Alleen ten tijde van de vastenavond periode moeten de terrassen wijken. In de praktijk betekent dit dat alleen van half januari tot half maart de Grote Markt geen terrasvorming kent langs de gevels. Dit is dan ook de enige periode dat je de puigevels puur kunt waarnemen langs de gevelwanden die de Grote Markt omsluiten.

Grote Markt 4 (januari 2007)

Beschilderde vloer (zeldzaam)

In het eeuwenoude pand zijn in 1999 enkele verrassende oude vloeren ontdekt. In twee voorkamers, gelegen aan de voorzijde, zijn deze vloeren namelijk beschilderd met min of meer geometrische motieven, aangebracht door middel van sjablonen. In één van de achterkamers is een gestippeld patroon aangetroffen. Alle beschilderingen zijn uitgevoerd in aardkleuren, gecombineerd met zwart.

Beschilderde vloer

Op dit moment zijn slechts enkele vergelijkbare vloeren bekend in Nederland. We hebben hier dus met een zeldzaam verschijnsel te maken. Het ontbreken van vergelijkingsmateriaal brengt met zich mee dat de datering voorlopig is vastgesteld op (midden) negentiende eeuw. Uiteraard is dit soort afwerkingen kwetsbaar: Een beschildering op een intensief belopen vloer is snel versleten. Deze kwetsbaarheid kan mede een oorzaak zijn voor de zeldzaamheid: als een vloer na een of meer decennia "op" was, werd hij eenvoudigweg overgeschilderd. Dit soort vloeren is van groot belang voor onze kennis van de wooncultuur uit de vroegere eeuwen.

Daarom is destijds besloten de vloer niet te vervangen maar er een vloer overeen te leggen. De vloer is dus geconserveerd.

Om er af en toe toch naar te kunnen kijken is in een van de kamers een luikje gemaakt in de nieuwe vloer om zo de beschilderde vloer die daar onder ligt te kunnen aanschouwen.

Detailering beschilderde vloer

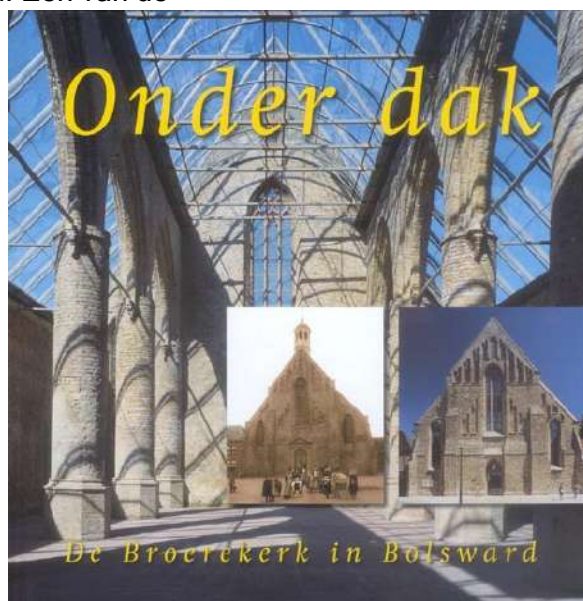
BOEKENNIEUWS

Onder dak - De Broerekerk in Bolsward

Eind oktober 2006 is de restauratie van de Broerekerk Bolsward voltooid. Een van de meest tot de verbeelding sprekende gebouwen van Nederland staat in Bolsward: de Broerekerk met zijn opvallende middeleeuwse nissengevel. In dit boek vertellen verschillende deskundigen over de rijke geschiedenis van dit gebouw vanaf de oprichting rond 1300 als onderdeel van een klooster.

Een dieptepunt vormde de brand van 1980 die het gebouw in een ruïne veranderde. Uiteindelijk ontstond het plan om de ruïne te voorzien van een glazen dak naar een

spectaculair ontwerp van Jelle de Jong architecten. Bij de restauratie zijn vele bouwsporen, zoals een prachtige mozaïekvloer, ontdekt en gedocumenteerd. Met dit boek wordt de geschiedenis van dit gebouw zichtbaar gemaakt. ISBN: 90 5452 160 0 € 19,90

Op zoek naar de Kelten (Leo Verhart)

Wie waren de Kelten en hebben er Kelten aan de Noordzee geleefd?

Op basis van nieuw archeologisch materiaal is ontdekt dat de Kelten hun gebied in de IJzertijd uitbreiden van Oostenrijk en Zwitserland naar de streken tussen Noordzee en Rijn.

De Kelten zijn een voorbeeld voor de lokale leiders. Zij gaan de grafcultuur van de Keltische vorsten imiteren. De Keltische beschaving verdwijnt met de komst van de Romeinen.

ISBN 90-5345-303-2; € 19,95

Relieken, echt of vals?

Een origineel en interessant boek van Mark van Strydonck, Anton Eryvnyck, Marit Vandenbruaene en Mathieu Boudin.

Er staan een flink aantal heiligen geregistreerd en veel van hun relieken zijn bewaard. Soms gaat het om volledige skeletten, soms slechts om minuscule fragmenten van een schedel, meestal verpakt in een kunstig schrijn. Het geloof in de krachtvolle werking van de stukjes bot is echter flink aan het tanen. Velen zijn er zelfs van overtuigd dat de relieken meestal fabricaties voorstellen, ineengeknutseld om het goedgelovige volk te misleiden en om er commercieel profijt uit te halen. Relieken zijn vervalsingen, besluit men, en aldus allerminst interessant.

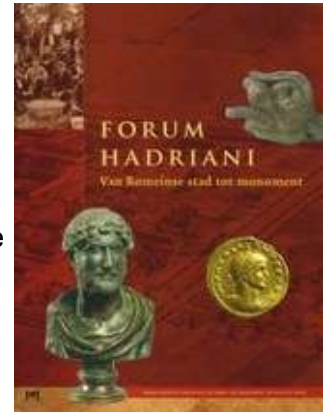
Maar is dat wel zo? Werpen enkele duidelijke vervalsingen een smet op alle relieken? Werd er op grote schaal gesjoemeld of valt dat nog best mee. En hoe zouden we de echtheid van een reliek kunnen aantonen of verwerpen? Het boek 'Relieken. Echt of vals?' gaat op deze vragen in, legt uitvoerig uit welke moderne onderzoekstechnieken kunnen worden gebruikt om informatie aan de relieken te onttrekken, en test deze in de praktijk aan de hand van 13 case studies. Uit de resultaten komt het besluit naar voren dat relieken, in tegenstelling tot wat sommige hadden gehoopt, interessante objecten zijn.

ISBN 90-5826-420-3; € 24,95

Forum Hadriani

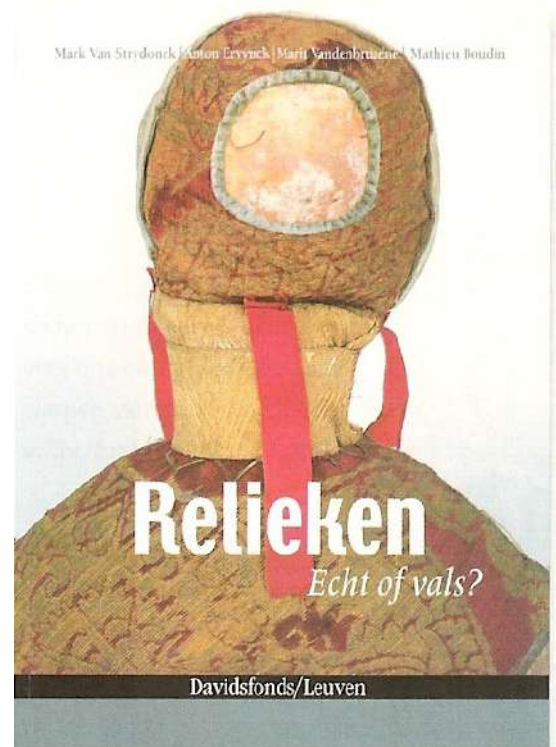
Van Romeinse stad tot monument

In 121 of 122 na Christus bezocht keizer Hadrianus een van oorsprong inheemse nederzetting, ter plaatse van het huidige Voorburg. Hij verleende zijn naam aan deze plaats die uitgroeide tot de Romeinse marktstad Forum Hadriani. De bloeitijd van deze binnen Nederland unieke plaats was kort. In de derde eeuw ging deze Romeinse nederzetting verloren en raakte in vergetelheid. Slechts sagen en mythen herinnerden er nog aan.

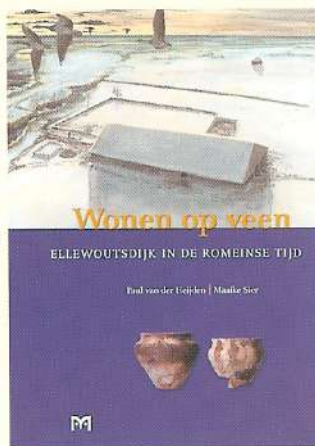

Forum Hadriani, van Romeinse stad tot monument biedt in meer dan dertig hoofdstukken een fraai overzicht van het onderzoek naar de geschiedenis van Forum Hadriani. Er is in dit boek ook plaatst geboden aan spectaculaire vondsten die er in de loop der jaren zijn gedaan.

ISBN 90-5345291-5; € 39,95

Wonen op Veen, Ellewoutsdijk in de Romeinse tijd

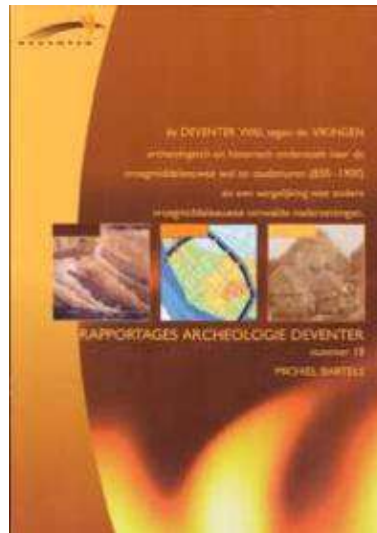

Jarenlang hebben archeologen en historici gedacht dat het veengebied rondom het huidige Ellewoutsdijk pas in de Middeleeuwen bewoond raakt. De ontdekking van negen boerderijen uit de Romeinse tijd kwam dan ook als een grote verrassing. Tijdens opgravingen voor de

bouw van de Westerscheldetunnel ontdekten archeologen tientallen rijen houten palen. Bovendien werden allerlei sporen van bewoning aangetroffen, zoals etensresten, plantenresten en dierenbotten. De vele plattegronden, opgravingsfoto's en reconstructietekeningen laten het spannende verhaal van de eerste Zeeuwen tot leven komen.

ISBN 978-90-5345-302-5; € 14,95

De Deventer wal tegen de Vikingen : archeologisch en historisch onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse wal en stadsmuren (850-1900) en een vergelijking met andere vroegmiddeleeuwse omwalde nederzettingen / Michiel H. Bartels

In 2003 vonden archeologen bij de Smedenstraat naast overblijfselen van een stadsmuur uit de late Middeleeuwen ook een 1100 jaar oude aarden wal. Onder die wal lagen de verkoolde restanten van houten huizen die in het jaar 882 bij een gewelddadige plundering door de Vikingen zonder pardon in brand waren gestoken.

Deventer stadsarcheoloog Michiel Bartels schreef er een boek over
ISBN: 9015693678

DE KLOTENDOLK

(Alexander van der Kallen)

De geschiedenis heeft door de eeuwen heen een enorme variëteit aan slag- steek- en vuurwapens voortgebracht. Deze variëren van grote katapulten en kanonnen voor massaal gebruik tot kleine persoonlijke wapens zoals pistolen, messen en dolken.

Vele van dergelijke wapens heeft het overleefd naar onze tijd. Bijvoorbeeld op de wapenafdeling van musea, bij mensen thuis op zolder of aan de schoorsteenmantel. Maar bijvoorbeeld ook als meerpalen langs een haven in de vorm van in de grond ingegraven kanonnen.

Soms komt er bij archeologisch onderzoek ook wapentuig uit het verleden naar boven.

Meestal gaat het om objecten uit de laatste 500 jaar. In Bergen op Zoom is bij archeologisch onderzoek bijvoorbeeld een 16^e eeuwse ijzeren kanon boven de grond gekomen. In 2004 werden op de Parade enkele fragmenten gevonden van een 17^e eeuwse sierdegen. Maar soms komt er ook ouder wapentuig boven.

Toen in 2005, na afloop van het archeologisch onderzoek, op de Parade van start werd gegaan met het uitgraven van de nieuwe

parkeerkelder kwamen in de buitenste rand nog steeds nieuwe sporen tevoorschijn. Omdat deze strook niet eerder onderzocht kon worden, kregen we gelukkig genoeg tijd om ook deze sporen goed vast te leggen. Aan de westkant van het terrein, ter hoogte van de plataan, kwam een grote waterput tevoorschijn. De bovenste 2,10 meter bestond uit baksteen van een zeer groot formaat (7½x11x30 en 8x17½x31½ cm). De onderste 3,30 meter van de put was opgebouwd uit grote vierkante blokken Gobertange steen.

Dit was het deel wat dieper doorliep dan de aan te leggen keldervloer. Omdat de waterput onder het beton zou verdwijnen hebben we in overleg met de uitvoerder van bouwbedrijf Sprangers besloten dat we 3 dagen konden besteden aan het uitgraven van de waterput. Midden door de put was een betonnen boorpaal geplaatst, dit maakte het uitgraven van de put niet makkelijk maar het was de moeite waard.

Vele aardewerkscherven zijn geborgen, alsook veel organisch materiaal in de vorm van textiel, wol, haar, kurk, hout en leer. Alles uit de periode rondom 1300, de periode waarin de stedelijke ontwikkeling van Bergen op Zoom net op gang begint te komen.

Een van de meest bijzondere vondsten uit de put betreft de vondst van een zogenaamde klotendolk, in preutsere tijden ook wel nierdolk genoemd. De dolk zat deels in het beton van de boorpaal.

De klotendolk dankt zijn naam aan de twee kleine, bolvormige uitstulpingen aan de bovenzijde van het heft op de overgang met het lemmet.

De middeleeuwse Engelsen noemden dit type dolk een "ballock dagger", de Fransen noemde het een "dague a couillettes". Deze namen omschrijven de vorm van de uitstulpingen.

Sommigen menen dat de rest van het heft met zijn taps toelopende uiteinde als fallus gezien dient te worden en zo het mannelijke geslachtsorgaan voorstelt.

De klotendolk was hoofdzakelijk een burgerwapen. In noordwest Europa vooral in gebruik tussen de 14^e en de 16^e eeuw. Dit betekent dat het in Bergen op Zoom gevonden exemplaar een vroeg stuk is. Doordat hij zo algemeen gebruikt werd, en in die zin te weinig bijzonder was, zijn er nauwelijks exemplaren van bewaard gebleven. Bovendien is de conservering van de exemplaren die archeologen aantreffen, vaak matig.

Het heft van een klotendolk is gewoonlijk gedraaid en gestoken uit een massief stuk hout. Ivoor en metaal komen ook voor maar hout is het meest gebruikt.

De uitgegraven waterput

Aan de achterzijde loopt het heft van een klotendolk iets breder uit en is daar vrijwel altijd voorzien van een bronzen of koper kapje. Massief of gevuld met lood als tegengewicht voor het lemmet om zo een gebalanceerd wapen te produceren. Ook zorgde de verbrede achterzijde van het heft ervoor dat het niet makkelijk uit de hand schoot.

De bolvormige uitstulpingen functioneerde als een soort stootplaat welke op andere wapens gevormd wordt door een metalen plaatje op de overgang van heft naar lemmet ter bescherming van de hand.

Het lemmet van de klotendolk had een driehoekige (1-zijdig snijdend) ruitvormige (2-zijdig snijdend) doorsnede. Naar beneden toe liep het lemmet breder uit om hier over te gaan in een naaldangel welke in een in het heft geboord gat werd geplaatst. Vaak werden er aan weerszijden van de naaldangel een soort weerhaken aangebracht om er zeker van te zijn dat het lemmet in het heft niet meer kon bewegen.

Het heft kan verschillende vormen hebben. Er zijn heften gevonden met een ronde of een vierkante doorsnede. Ook zijn er heften bekend met een achtkantige of gefacetteerde vorm voor meer grip. In 1998 is in een beerput in Delft een hele mooie klotendolk opgegraven. Het slanke, gefacetteerde heft was voorzien van inlegwerk met git en een patroon van zeer kleine ingeslagen zilveren spijkertjes.

De klotendolk werd gewoonlijk aan de riem, net achter de rechter heup gedragen. Omdat de meeste mensen rechtshandig zijn werd het primaire wapen, een zwaard, aan de linker heup gedragen. Dit was heel praktisch met de rechterhand te pakken. Het secundaire wapen, de dolk, hing dan aan de rechter heup.

De in Bergen op Zoom opgegraven klotendolk heeft een enigszins vierkant houten heft met relatief grote ballen aan weerszijden. Aan de achterzijde is het heft voorzien van een dun koperen kapje waaronder mogelijk een niet bewaard gebleven hoeveelheid lood heeft gezeten. Omdat de dolk deels in het beton zat, toen deze in de waterput werd aangetroffen, is deze zeer voorzichtig verwijderd. Helaas is het heft hierbij toch deels gebroken.

Ook de uiterste punt van de dolk is niet meer aanwezig. Mogelijk was het afbreken van de punt aanleiding om hem in de buiten gebruik gestelde waterput te deponeren.

Bijzonder aan het Bergse exemplaar is dat het heft over het gehele oppervlak is voorzien van honderden ingeslagen nageltjes. De bolle kopjes van de nageltjes vormen een golvend patroon over het hele heft. De nageltjes zullen echter niet alleen een decoratieve functie hebben gehad. Door het hele heft van nageltjes te voorzien zal de gebruiker zeker ook een betere grip op het heft hebben gehad.

Afbeelding van de Bergse klotendolk, ongereinigd

De klotendolk wordt op dit moment gerestaureerd bij Restaura in Haelen. Alvorens de dolk helemaal gerestaureerd is, moet er nog het nodige aan gedaan worden. Onderstaande röntgenfoto van de dolk toont een mooi beeld van de vele nageltjes. Bij het vrijleggen van het heft zal ieder

nageltje afzonderlijk moeten worden gefixeerd om te voorkomen dat ze tijdens de restauratie uit het heft vallen. Na afronding van de restauratie zal de klotendolk misschien een plek krijgen op een nieuwe tentoonstelling over de geschiedenis van de stad in het Markiezenhof.

VOOR U GELEZEN

Leidse archeologen vinden 3300 jaar oud graf in Egypte

Archeologen van het Rijksmuseum van Oudheden en de Universiteit Leiden zijn in een Oudegyptisch grafveld bij Sakkara, een half uur van Cairo, gestuit op de overblijfselen van het graf van Ptahemwia, 'schenker des konings' ten tijde van farao Achnaton (1353-1335 v. Chr.). De vondst is gedaan tijdens onderzoek ten oosten van het graf van hogepriester Meryneith uit dezelfde periode, dat in 2001 door het Leidse team werd ontdekt. Het nieuw gevonden graf vormt een belangrijke aanvulling op de informatie over de zogenaamde Amarna-periode (genoemd naar Achnatons hoofdstad in midden-Egypte). Het graf heeft de vorm van een vrijstaande tempel met een poortgebouw, een binnenplaats met zuilgalerijen en een schacht

naar de ondergrondse grafkamers, en drie naast elkaar gelegen kapellen. Het rechthoekige complex (10,5 bij 16 meter) grenst direct aan de voorhof van het graf van Meryneith.

De opgravingswerkzaamheden bij het graf van Ptahemwia

De ondergrondse ruimtes zullen in 2008 verder onderzocht worden. Vast staat echter al dat ook dit graf in het verleden is leeggeroofd.

De kleistenen muren van de bovenbouw staan nog twee meter overeind. Een deel van de bekleding met kalkstenen reliëfpanelen is bewaard. Hierop zijn afbeeldingen te zien van de grafeigenaar Ptahemwia, zijn vrouw Maia, priesters, ambtenaren, dienaren en muzikanten en scènes uit het dagelijks leven. Volgens de inscripties in het graf vervulde Ptahemwia de hoge hof functie van 'Schenker des konings, rein van handen'. In die hoedanigheid moet hij verantwoordelijk zijn geweest voor de verzorging van de farao met voedsel en drank.

De levendige voorstellingen van dagelijks leven en landschap zijn kenmerkend voor de kunst uit de tijd van koning Achnaton. Die maakte een eind aan de verering van talloze Egyptische goden en aanbad nog slechts de zonnegod Aton. De naturalistische en experimentele kunststijl van deze periode is bedoeld als een eerbetoon aan de zon, als schepper van alle leven. Na de dood van Achnaton werden zowel de oude godsdienst als de meer formele kunst weer hersteld. Het graf van Ptahemwia is het twaalfde dat tot nu toe door de Leidse expeditie in Sakkara is aangetroffen. Opvallend is dat een deel van het graf onvoltooid is gebleven. Of Ptahemwia voortijdig overleed of uit de gratie raakte, is tot dusver onbekend. Zijn naam betekent 'de god Ptah zit in zijn bark'. Mogelijk heeft dit zijn effect gehad op zijn carrière. Ptah was de stadsgod van de Egyptische hoofdstad Memphis, en werd net als de andere goden door Achnaton in de ban gedaan. Sakkara is een begraafplaats van de oude Egyptische hoofdstad Memphis. Volgens de Egyptische traditie werd deze stad rond 3000 v.Chr. gesticht door koning Menes, de eerste farao van een verenigd Egypte.

Dr Maarten Raven bij een reliëf op het graf van Phatemwia

De vondst werd gedaan tijdens de drieëndertigste opgravingscampagne van het Rijksmuseum van Oudheden in Egypte. Het archeologisch onderzoek in Sakkara heeft tot doel informatie te verkrijgen over de historische context van de Egyptische collectie van het museum. Vanaf begin december organiseert het museum de tentoonstelling 'Opgraven in de Oriënt' over de geschiedenis van de archeologische opgravingen van het museum, waarin een prominente rol is weggelegd voor de werkzaamheden in Sakkara. Van 1975 tot 1999 werkte het museum te Sakkara samen met de Londense Egypt Exploration Society aan het onderzoek bij Sakkara. Vanaf 1999 vormt de Universiteit Leiden partner in het project. De opgraving staat onder leiding van dr. Maarten Raven, conservator van de Egyptische collectie van het museum, en dr. René van Walsem, universitair docent van de opleiding Egyptologie van de Leidse universiteit. Het project wordt gefinancierd door het museum, de Universiteit Leiden, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, de Stichting 'Friends of Saqqara' en enkele particulieren.

Bron: www.cultuurnet.nl

DRIVE-IN MUSEUM

Een museum bezoeken zonder je auto uit te stappen, lopen over Romeinse spijkers en geschiedenisles in een parkeergarage, het kan vanaf nu in Woerden. Automobilisten kunnen hun auto in Woerden parkeren in een heus museum. De nieuwe ondergrondse Castellumgarage is ingericht als een Drive-in Museum.

Op dit prachtige schilderij van Ulco Glimmerveen staat links één van de toegangspoorten van castellum Laurium afgebeeld. Buiten het castellum ligt de handelsnederzetting, met woonhuizen, winkels en overslagplaatsen.

Bezoekers rijden of lopen langs enorme afbeeldingen uit de Romeinse Tijd, grote foto's van spectaculaire vondsten en een vitrine met een originele archeologische topvondst: een bronzen kikkerfibula. Op het bovenste parkeerdek bevinden zich afbeeldingen van het Romeinse vrachtschip Woerden 7, precies op de plaats waar dit schip in 2003 door archeologen is ontdekt.

De omtrek van castellum Laurium is in de straten weergegeven met een granieten band. De hoofdingangen van het castellum worden geflankeerd door ondergrondse vitrines, met daarin onder andere originele spijkers van het schip de Woerden 7.

VAN DE BESTUURSTAFEL

Algemene Ledenvergadering

Bij deze nieuwsbrief ontvangt U de uitnodiging (met bijlagen) voor de Algemene Ledenvergadering op donderdag 12 april 2007 om 19.30 uur in het Gemeentelijk Archeologisch Depot. Zoals U van ons gewend bent, willen we ook nu de vergadering zo kort mogelijk houden en blijft er na de pauze tijd over om van een actuele presentatie van Marco Vermunt te genieten. Iedereen is van harte welkom.

Lidmaatschap

Let U even goed op, want in deze nieuwsbrief is ook de lidmaatschapskaart voor het jaar 2007 met acceptgiro gevoegd. Zoals bekend heeft U met de lidmaatschapskaart gratis toegang tot onze wisseltentoonstelling in De Gevangenpoort (van 30 april tot 1 november) en tot Stadspaleis Het Markiezenhof.

Colofon

Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom is een uitgave van de Stichting In den Scherminckel en verschijnt eenmaal per kwartaal.

Redactie

Ank van der Kallen
Nieuwstraat 4
4611 RS Bergen op Zoom
0164 - 26 51 58
vanderkallen@home.nl

Bestuur SIDS

Jan Hopstaken (voorzitter)
Wis van Meurs (secretaris)
Ank van der Kallen (penningmeester/
ledenadministr.)

Ab Drenth
Louis Weijs

Website

www.scherminckel.nl

Adres Gemeentelijk Archeologisch Depot
Wassenaarstraat 59, 4611 BT Bergen op Zoom,
tel. 0164 - 247138

© Copyright 2006

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de Stichting In den Scherminckel